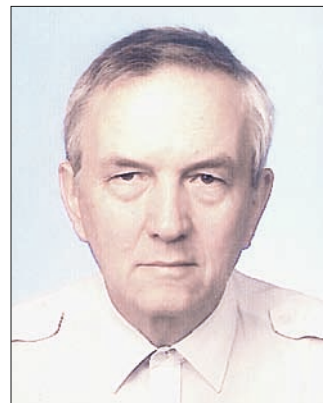

PAMÁTKY 19. A 20. STOLETÍ, JEJICH OCHRANA A PRŮZKUMY

PHDR. JINDŘICH NOLL

Vila Tugendhat, baťovské Domy obchodu a služeb v Praze, sanatorium Zelená žaba v Trenčianských Teplicích, architektura Valašského Meziříčí, soutěž na projekt komunikace napříč petřínským svahem v Praze nebo firemní grafika přelomu 19. a 20. století, ale i první panelový experimentální dům, výstavní kino na brněnském Výstavišti či dílo zapomínaného pražského architekta německé národnosti Fritze Lehmannna – to jsou jen některé příspěvky v posledních ročnících časopisu Průzkumy památek, které se zabývají urbanismem, stavbami, jejich designem a kontextem v 19. a 20. století.

Zdálo by se, že titul časopisu Průzkumy památek naznačuje jeho zaměření k tradičně pojímanému průzkumu historických staveb a dalších památkových artefaktů, chápáných takto pouze do vyčerpání řady architektonických slohů v klasicismu a biedermaieru 1. pol. 19. století. S počátkem průmyslově organizované výstavby a masového technického rozmnožování plastických děl se objevuje imitace malby, sériové odlévání soch i reliéfů, velkovýroba architektonických článků připravených k aplikaci na typizované stavební těleso. Jejich rozšiřování vydatně napomáhalo rozšíření výkonných strojů pro kvalitní velkoplošný tisk na rotační papír, reedice traktátů o architektuře i v překladech do národních jazyků a množství více či méně vědeckých analýz historických slohů.

Devatenácté století s sebou neslo zprůmyslnění a masovou produkci v uměleckořemeslných disciplínách, ale zároveň reakci na tento jev spočívající v okouzlení minulostí, jejím vnímáním a napodobováním, nejprve romantickým a posléze vědeckým, jež vycházelo ze systematického studia historických slohů. Právě ve vědeckém historismu, jak jej definuje Renate Wagner-Rieger ve své práci o vídeňské architektuře 19. století, je základ ke zkoumání historických staveb, původně, pravda, pro účely „slohově dokonalých“ obnov, rekonstrukcí a puristického restaurování historických památek. A od té doby se i datuje souběh obou směrů architektonické tvorby – navrhování a realizace novostaveb i vědecká rekonstrukce pozměněných nebo torzálně uchovaných staveb, nezřídka spojená s jejich dotvářením do „ideální“ nebo alespoň „vylepšené“ podoby. Tato činnost architektů se opírala o systematické studium historické architektury, zprvu za účelem přiblížení se ideální podobě „původní, neporušené“ historické stavby, v pozdější době od Aloise Riegla a Maxe Dvořáka pro pochopení konkrétní stavby a vývoje, jakým dospěla až do poslední dochované podoby. Začaly pokusy o grafické vyjádření historického vývoje stavby a od meziválečného období se vyvíjela metodika stavebně historického průzkumu včetně zákresů do plánů, jak pokračuje a rozvíjí se dodnes.

Jak příspěvky v Průzkumech památek dokazují, je i na stavbách z 19. a 20. století stále co zkoumat a objevovat: Autorství, autorské podíly, jednotlivé dodatečné úpravy, stejně jako degradace v důsledku nedostatečné péče nebo lhostejně, až diletantsky prováděné obnovy a opravy. Při analýze vývoje staveb nejsou výjimečné ani případy jistého opomíjení staveb,

jak z důvodu národnosti autora, tak kvůli osobě zadavatele. To dokládají např. příspěvky o pražském německém architektu Fritz Lehmannovi nebo o Baťových domech služeb v Praze.

Stavby 20. století jsou podle obecného povědomí pokládány za „příliš mladé“ na to, aby mohly tvořit „plnohodnotné“ památky. To se odráží i v tom, jak s nimi jejich vlastníci či správci zacházeli v pozdější době, když se projevovalo stárnutí materiálů a konstrukcí, v různých utilitárních zásazích a změnách i v tom, jak v celkem nedávné době byly materiály a technologie užité při stavbě a prvotním užívání nahrazovány jinými dostupnějšími, levnějšími nebo práci usnadňujícími výrobky a pracovními postupy. V určité míře to platí i o dílech 19. století, kdy ve vztahu k nim stále přetrvává estetický odsudek, formulovaný jak velkými osobnostmi památkové péče konce 19. a 1. poloviny 20. století, tak i protagonisty moderny a internacionálního slohu (funkcionalismu), jenž přežíval do třetí čtvrtiny 20. století. S tím souvisí i degradace exploatací starších staveb v době účinnosti jednotlivých zákonů o hospodaření s byty i v důsledku neblahého působení dislokačních komisí a podobných orgánů jak protektorátní správy, tak zejména poúnorové lidosprávy. Bohužel není výjimkou zkrášlovací snaha majitelů po listopadu 1989, která rovněž dokázala některé i významné starší stavby nesmazatelně poznamenat, pokud vůbec přežily.

Secese byla v našich zemích objevena jako významný fenomén prvotně v souvislosti se zájmem o Alfonse Muchu v druhé polovině šedesátých let 20. století. O necelé desetiletí později se prosadil průlom konstatováním, že architektura 2. poloviny 19. století není jen Národní divadlo a příbuzná monumentální komplexní díla, ale také vily, průmyslové stavby, urbanismus, dělnické kolonie, městské paláce i obytné domy, úřední a reprezentativní budovy, vzdělávací ústavy, dopravní a inženýrské stavby. Má své estetické hodnoty a nepopíratelné místo v dějinách architektury, resp. stavebnictví, zaslouží si, ba přímo vyžaduje zhodnocení a zapojení do stavební historie a novodobé krajiny (což samozřejmě platí i o stavbách a jejich souborech z první poloviny 20. století) – to vše skýtá badatelům nedohledné pole působnosti, jakkoli oproti nedávné době je jejich práce značně ztížena ochranou osobních údajů vlastníků a práv na ně vázaných.

Protože i v době nejtuzšího socialistického realismu se udržovalo určité povědomí o kvalitě meziválečné architektury a významu jednotlivých jejích protagonistů (ostatně někteří byli stále aktivní a jejich žáci utvářeli obraz soudobé tvorby), zájem o moderní architekturu pokračoval nadále s tím, že od počátku poválečného období doznala svého uznání i výjimečná díla moderní, konstruktivistické a funkcionalistické architektury. To se projevilo od počátku i jejich zapisováním do vznikajících státních seznamů kulturních památek (v širokém rozpětí od Jurkovičových staveb a Kotěrovy vily po Všeobecný penzijní ústav nebo vilu Tugendhat – škoda jen, že se tak nestalo např. s kolonií Nový dům v Brně nebo s pražskou kolonií na Babě).

Ve stavu stálého ohrožení zejména účelových staveb (průmyslových, dopravních, mnohdy i kancelářských a obchodních – nelze nevzpomenout nedávného příkladu libereckého obchodního domu Ještěd, odmítnutí památkové ochrany v uceleném komplexu sídliště v Ostrově nad Ohří nebo přetahované o nádraží v Havířově) je otevřené pole pro průzkumníky a popularizátory architektury 20. století, aby se naše země nestala v tomto ohledu pustinou (připomeňme jako příklad dříve charakteristické tovární komíny obehnané vodojemem).

Existence nákladového nádraží na Žižkově, městských jatek v Praze-Holešovicích i Librovy továrny Hydroxygen v Hlubočepích je prozatím zachráněna – jde o kulturní památky. Další významné průmyslové budovy jako továrna Praga a Roithova spalovna ve Vysočanech, většina závodů Walter v Jinonicích či ČKD v Libni ovšem musely ustoupit developerským projektům, podobně jako např. Zápalova nemocnice v Plzni či Orionka na Vinohradech spojovaná i se jménem Otakara Novotného. V nejposlednější době potkal podobný osud budovy 24, 25 a 26 někdejších Baťových závodů ve Zlíně v souvislosti s výskytem hlinitanového betonu, prokázaného ostatně jen u části budov. Samostatnou kapitolou jsou industriální stavby a průmyslnická obydlí v oblastech, kde výroba zcela zanikla. Jde-li o budovy na atraktivním místě, je jejich osud zpečetěn rychle, kdežto v neatraktivní poloze jde o dlouhodobé chátrání a postupný zánik. Noblesní pražské továrny jako Librova AGA ve Vysočanech nebo Fragnerova farmaceutická výroba v Dolních Měcholupech byly zakomponovány více či méně šťastně do velkých industriálních komplexů, některé se v objemu nové výstavby prakticky ztratily.

Pole pro další výzkumy je nadále otevřené a časopis připravený jejich výsledky zveřejnit.

